

Ši knyga – tai trečiasis kapitalinės Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos istorijos“ tomas, kuriame sinchroniškai aprašomos XVI–XVII a. lietuviškų raštų kalbos ypatybės plačiame tos epochos lietuvių tautos ekonominio, politinio ir kultūrinio gyvenimo fone. Tomą sudaro, be pratarmės, sutrumpinimų ir žodžių rodyklės, dvi pagrindinės dalys: „Raštų kalba Prūsijos kunigaikštystėje“ (p. 7–106) ir „Raštų kalba Lietuvos valstybėje“ (p. 107–227).

Pirmoje dalyje iš pradžios rašoma apie Prūsijos kunigaikštystės (autorius kartais vadinamos *Mažąja Lietuva, Rytų Prūsija, Prūsų Lietuva*) kraštą ir žmones, apie reformaciją ir politines bei socialines Albrechto reformas, apie lietuvių raštijos ištakas, glaudžiai susijusias su Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio veikla. Toliau, laikantis chronologijos, monografiškai pateikiamos Martyno Mažvydo, Volfenbiutelio postilės, Baltramiejaus Vilento, Jono Bretkūno, Simono Vaišnorro, Jono Rėzos, Danieliaus Kleino ir kt. to krašto lietuviškų raštų autorių biografinės, bibliografinės ir lingvistinės charakteristikos. Analogiškai elgiamasi ir antroje dalyje, aprašant raštų kalbą Lietuvos valstybėje, t. y. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Tiksliai čia iš pradžios, duodama žymiai platesnė šio krašto politinės, ekonominės ir socialinės situacijos panorama, daug vietos skiriama privilegijuotų sluoksnių lenkėjimui ir lietuviškam substratui, vadinamajai *polszczyzna litewska* apibūdinti, taip pat lietuvių liaudies buičiai, kultūrai, lietuvių kalbos vartosenai viešajame gyvenime ir raštijos pradžiai šiame krašte nušviesti. Be to, antroje dalyje monografinės charakteristikos pateikiamos pagal du autoriaus išskirtus raštų kalbos variantus: vidurinę ir rytinę (jų viduje taip pat prisilaikoma chronologinės tvarkos). Todėl pradedama nuo Mikalojaus Daukšos ir toliau einama prie Merkelio Petkevičiaus, vad. Morkūno postilės, Saliamono Slavočinskio giesmyno, Ste-

pono Jaugelio Telegos giesmyno, Samuelio Chilinskio biblijos ir kitų smulkesnių tekstų, o paskui apžvelgiami anoniminio rankraštinio XVI a. pradžios poterių teksto, anoniminio 1677 m. katekizmo (vad. Belarmino) ir kt. nedideli tekstai.

Monografinis senųjų raštų kalbos aprašymo metodas, susietas su autorių biografinėmis, bibliografinėmis charakteristikomis ir epochos istoriniu fonu, iš vienos pusės, leidžia atskleisti kiekvieno autoriaus ar atskiro teksto kalbos specifiką, taip pat teksto pasirodymo metu buvusią tiek lingvistinę, tiek ekstralingvistinę situaciją. Tačiau, antra vertus, toks metodas neteikia galimybių sistemiškai nušviesti rašytinės epochos kalboje vykstančius procesus ir atskirų kalbos tipų (rašomosios kalbos, tarmių, šnekamosios koinė ir kt.) kūrimąsi bei plėtojimąsi. Šiuo atžvilgiu recenzuojamasis tomas kiek skiriasi nuo ankstesniųjų, ryškesnį diachroninį profilį turėjusių tomų.

Aprašydamas XVI–XVII a. lietuviškų raštų kalbą, autorius, kaip pažymėta pratarmėje, naudojėsi ankstesniųjų tyrinėtojų (A. Becenbergerio, J. Kruopo, J. Lebedžio, P. Joniko ir kt.) darbais. Tačiau daug kur jis galėjo pasiremti ir savo paties ankstesnėmis studijomis apie Mažvydo, Petkevičiaus, Sirvydo, Slavočinskio kalbą, spausdintomis „Balisticoje“ ir kituose lingvistiniuose leidiniuose. Biografinių ir bibliografinių duomenų apie atskirus ano meto rašytojus ir raštus autorius daugiausia galėjo sumedžioti iš prof. Vaclovo Biržiškos veikalų, ypač „Aleksandryno“, o istorinių faktų – iš įvairių Lietuvos istorijos šaltinių, apie kuriuos kažkodėl pratarmėje neužsiminta. Apskritai šiame, kaip ir ankstesniuose tomuose, vietos taupymo sumetimais vengiama išnašose dažniau nurodinti panaudotą specialiąją literatūrą, ir tai nėra labai teigiamas dalykas: skaitytojui, ypač nespecialistui, sunku atskirti autoriaus ir kitų tyrinėtojų padarytus apibendrinimus bei išvadas.

Natūralu, kad recenzuojamame tome, kaip ir bet kuriame mokslo veikale, galima rasti ir hipotetiškų, ir ginčytinų dalykų. Pavyzdžiui, jame laikomasi jau ankstesniuose autoriaus straipsniuose iškeltos hipotezės dėl Mažvydo laikais (ir anksčiau) egzistavusių dviejų „šnekamųjų interdialektų“¹, nors tai hipotezei, be kita ko, prieštarauja ir paties autoriaus tvirtinimas, kad „Pirmojoje lietuviškoje knygoje, išskyrus poterius ir kitų asmenų verstas giesmes, nėra jokių tų interdialektų pėdsakų“ (p. 34). Taip pat šiame tome polemizuojama su anoniminiu autorium ar autoriais dėl to, kad Mažvydo katekizme aukštaitiškų atsiradę dėl jo sąmoningo taikymosi prie aukštaičių (plg. Mažvydo katekizmo lietuviškosios prakalbos kreipimąsi: „Knigieles Paczias byla Letuunikump jr Szemaicziump“). Polemika grindžiama tokiu samprotavimu: „Norą prisitaikyti prie aukštaičių Mažvydas iš tikrųjų galėjo turėti, bet jį realizuoti vargu ar jam tada būtų buvę įmanoma. Iš kur jis galėjo žinoti, kokios yra aukštaičių patarmės (jos tada jau gerokai skyrėsi viena nuo kitos) ir prie kurios jam reikėtų derintis? Juk Mažvydas rašė pirmąją lietuvišką knygą. Rašto tradicijų nebuvo“ (ten pat). Dėl šitokio samprotavimo galima štai ką pasakyti. Kad Mažvydas, be abejonės, norėjo taikytis prie „lietuvių“ (t. y. aukštaičių) kalbos, tai rodo ne tik minėtas kreipimasis, kuriame netgi pirmoje vietoje rašoma *Letuunikump*, o tik paskui *Szemaicziump*, bet ir lotyniškoji dedikacija *Ad Magnvm Dvcatum Litvaniae*, ir lotyniškoji prakalba *Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania...*, o ypač ne visai retos aukštaitybės, kurių nemaža iškelta aikštėn ir recenzuojamame tome (p. 31–33). Tiesa, Mažvydo katekizme tų aukštaitiškų dar palyginti nedaug, nes jį rengė spaudai vos tik atvykęs į Karaliaučiaus universitetą studijuoti. Tačiau

su aukštaičių tarmių atstovais jis galėjo susidurti ir įsidėmėti aukštaitiškų ypatybių tiek Vilniuje, kur, kaip manoma, jis mokėsis 1540–1542 m. Kulviečio mokykloje², tiek Karaliaučiuje, kur tuo metu taip pat veikiausiai gyveno ne visai mažai prūsų aukštaičių, pagaliau ir iš savo motinos aukštaitės galėjo įsisavinti aukštaitiškų lyčių. Vėliau dar daugiau taikytis prie prūsų aukštaičių šnektų vertė jau pats gyvenimas: kunigaudamas Ragainėje ir bendraudamas su šios aukštaitiškos parapijos žmonėmis, jis norom nenorom turėjo šnekėti jiems suprantama kalba. O tam reikalui užteko tikrai įsiklausyti į vietinę ragainėnų šnektą ir nebuvo būtina pažinti visas aukštaičių patarmes.

Galima ginčytis su autorium ir dėl kai kurių terminų vartosenos. Kaip matyti jau iš knygos pavadinimo, autoriui tinkamiausias rodosi *rašų kalbos* terminas. Šitas terminas gerai derinasi su pasirinktuoju monografiiniu XVI–XVII a. raštų kalbos aprašymo metodu ir todėl šiuo atžvilgiu nepriekaištingas. Tačiau knygoje jis vartojamas ne tik „atskirų raštų kalbos“, bet ir „rašomosios kalbos“ reikšme (plg. pasakymus „Skirtingos istorinės sąlygos lėmė nevienodą raštijos ir raštų kalbos raidą“, „... aptariami abu ten funkcionavę raštų kalbos variantai“, p. 5). Be to, „rašomoji kalba“ vienur vadinama *bendrine kalba* (plg.: „Anuomet Biblijos vertimas ... stimuliuo bendrinės kalbos formavimąsi“, p. 68), kitur – *literatūrine kalba* (plg.: „Šioje knygoje glūdi mūsų rašybos ir literatūrinės kalbos normų, jos kodifikacijos užuomazgos“, p. 40, „Gimtosios šnekamosios kalbos tapo literatūrinėmis kalbomis“, p. 160), dar kitur – *rašomąja kalba* (plg. „Bretkūnas pirmasis plačiai panaudojo lietuvių liaudies kalbos turtus rašomajai kalbai kurti“, p. 77)³. Šitoks įvairių terminų vartojimas tai pa-

¹ Šios hipotezės kritiką žr. Palionis J. Dėl lietuvių literatūrinės kalbos kilmės interdialektinės koncepcijos // *Baltistica*. 1987. T. 28(2). P. 184–194.

² Biržiška V. Aleksandrynas I. Čikaga, 1960. P. 79.

³ Kartais skirtingi terminai vartojami net netoli vienas kito (p. 194–195).

čia sąvokai reikšti gali kelti skaitytojui ir tam tikros painiavos.

Abejotinas rodosi taip pat autoriaus tvirtinimas, kad Mažvydas skyrelių antraštėse vartojęs pilnąsias (su nesutrumpintomis galūnėmis) formas iškilmingumo sumetimais (p. 32). Abejotinas visų pirma dėl to, kad iškilmingumo ar neiškilmingumo reiškinys vargu ar turi kokio nors ryšio su formų ilgumu ar trumpumu. Antra vertus, tokiam tvirtinimui prieštarauja tiek kur ne kur pasitaikančios nepilnosios formos antraštės (pvz.: *Arguments* arba *ischguldims* MK63, *skiel* „yra skolingas“ t. p. 35), tiek ir dažnos pilnosios formos neantraštiniuose prozos tekstuose (pvz.: n. sg. *amžinas* MK 25, *dotas* t. p. 27, *ischdotas* t. p. 26, *kunas* t. p. 25, *Panas Diėwas* t. p. 20, *suglaustas* t. p. 24, *wardas* t. p. 23, *žadėgimas* t. p. 24). Dažnos pilnosios formos Mažvydo katekizme galėjo atsirasti, kaip tai yra teisingai pažymėjęs ir pats autorius, arba dėl aukštaičių tarmės įtakos, arba dėl to, kad anuomet dar ne visais tais atvejais kaip dabar galėjo trumpinti ir žemaičiai.

Kiek atsargiau negu recenzuojamoje knygoje reikėtų traktuoti ir kai kuriuos Mažvydo būti, *dūmai* tipo (t. y. su *ū* vietoj *u*) hipernormalizmus. Kaip rodo XVI a. Rytų Prūsijos lietuviškų rankraščių (pvz., J. Bretkūno biblijos) grafika, juose neretai diakritikas ant *u* raidės yra bemaž visai arba ir visiškai uždaro rutuliuko pavidalo net ir tokiais atvejais, kaip g. pl. *iūfū* „jūsų“ BB Ps IV, 4, *iū* „jū“ t. p. IV, 4 (šalia *iū* t. p. LVIII, 7), prt. *iūk* „juk“ t. p. L, 8, i. sg. *Oleiūmi* t. p. XXIII, 5, *takū* t. p. XXVII, 12 ir pan., kur rutuliukas, be abejonės, atsiradęs berašant suapvalinus lankelį. Šitokiais atvejais spaustuvininkas galėjo neatskirti, kur tas rutuliukas žymi dvibalsį [uo], o kur vienbalsį [u], ir tokiu būdu galėjo rasti spaustuvinių hipernormalizmų. Todėl vargu ar yra pagrindo priskirti visus minėto tipo hipernormalizmus Mažvydui.

Šiaip ir kitų tikslinimo privalančių detalių galima suminėti tokias: p. 41 rašoma,

kad priesagą *-inykas* dabar teturinčios tik rytų Lietuvos tarmės (rodos, jos nėra užmiršę, ir pietų bei vidurio aukštaičiai); p. 67 minimas J. Bretkūno „Postilės“ taisytojas Aleksandras Rodūnionis (kadangi tuo metu buvo du Aleksandrai Rodūnioniai – tėvas ir sūnus, čia reikėtų pridėti pažyminį *jaunesnysis* ar *jaun.*); p. 79 prie žemaitiųjų priskiriama dat. sg. forma *Tewu* (tokio tipo formų yra M. Petkevičiaus, K. Sirvydo, J. Jaknavičiaus raštuose, todėl jos, kaip ir vėlesniais laikais, matyt, buvo būdingos rytų, pietų ir vidurio aukštaičiams); p. 186 linkstama manyti, kad M. Daukšos tarmėje XVI a. po veliarizuoto [l] galėjęs būti „tariamasis e tipo balsis (dabar išvirtęs a), nors ir kažkiek atitrauktas į užpakalį“ (tam prieštarauja tokios šio rašytojo lytys, kaip fut. 3 *palais* DP 1,13, a. pl. f. *szakelās* t. p. 5,19, a.sg.f. *afzarela* t. p. 11,11, *su meila* t. p. 30,25 ir daugelis kitų panašių); p. 211 S. Slavočinskio giesmyno gretiminės lytys *duokiat* // *duokiet*, *giedokiat* // *giedokiet* laikomos hibridinėmis („pusiau žemaitiškėmis, pusiau aukštaitiškėmis“), bet jos veikiausiai yra nevienodai grafiškai užrašytos žemaitiškos *-ja*-kamenės lytys; p. 253–254 K. Sirvydo „Clavis linguae Lithuanice“ be jokių išlygų vadinama lietuvių kalbos gramatika, nors P. Alegambė, ano meto jėzuitų bibliografas, to darbo gramatika nėra pavadinęs (tam prieštarauja ir autoriaus tvirtinimas, kad „lotynų žodžiu *clavis* gramatikas imta vadinti vėliau, tik nuo XVIII a.“, p. 254).

Čia suminėti ginčytini, abejotini ar tikslintini aiškinimai bei samprotavimai, taip pat kai kurių terminų vartosenos įvairavimas, žinoma, nenustelbia Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos istorijos“ naujojo, trečiojo tomo didelės mokslinės ir informacinės vertės. Dėl lingvistinių, istorinių ir bibliografinių duomenų gausumo, autentiškumo ir daugelio jų nepriekaištingo interpretavimo šis tomas bus įdomus ne tik lituanistams, baltistams, bet ir indoeuropeistams. Jis gražiai papildo ankstesnius senojo rašytinio periodo lie-

tuvių kalbos tyrinėjimus ir susintetina naujųjų tyrinėjimų rezultatus. Knygos informacinę vertę didina joje įdėtos žymesniųjų XVI–XVIIa. lietuviškų raštų faksimilės, o ypač žemėlapiukai su ano meto autorių gyvenamosios vietos pažymėjimais (p. 17, 167) ir gale pridėta tekste paminėtų lietuviškų žodžių rodyklė (p. 281–297). Kadangi išnašose retai kur nurodyta specialioji literatūra, būtų pravertęs knygos gale tokios literatūros sąrašas, be to, tyrinėtoji būtų naudinga ir asmenvardžių (pavardžių ir vardų) rodyklė.

Baigiant dar reikia pagirti autorių ir korektores už tai, kad sudėtingo teksto knygoje mažai palikta korektūros klaidų (pastebėta tik viena tokia klaida, kuri gali klaidinti skaitytoją: p. 239 vietoj anoniminio rankraščio XVI a. pradžios poterių teksto *yszpijalatas* išspausdinta *yszplijatatas* ir atstatytas veiksmazodis *išplėtoti*; turėtų būti *išpėloti*). Skoningai yra apipavidalinti, kaip ir ankstesniųjų tomų, knygos viršeliai ir ypač aplankas (dail. A. Žvilius). Apskritai naujasis Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos istorijos“ tomas yra ne tik turiningas, bet ir patraukliai apipavidalintas „Mokslo“ leidyklos leidinys.

Jonas Palionis

Renaissance Linguistics Archive 1350–1700. A First Print-Out from the Secondary-Sources Data-Base / Ed. by M. Tavoni; A Second Print-Out... / Ed. by P. Lardet and M. Tavoni. — Ferrara: Istituto di Studi Rinascimentali, 1987. 289 p.; 1988. 301 p.

Recenzuojamas leidinys (santrumpa RLA) yra renesanso lingvistikos bibliografijos projekto pirmieji du spaudiniai, kuriuos per trejus metus (1986–1988) parengė Feraros (Italija) Renesanso tyrinėjimų institutas (Istituto di Studi Rinascimentali), bendradarbiaudamas su Oksfordo H. Sweeto lingvistikos idėjų istorijos draugija (The Henry Sweet Socie-

ty for the History of Linguistic Ideas) ir Pariziaus Kalbos mokslų istorijos ir epistemologijos draugija (Société d'Histoire et d'Épistémologie des Sciences du Langage), taip pat kitomis įstaigomis bei atskirais asmenimis iš įvairių šalių. RLA apima tik antrinius šaltinius ir ruošiamas pasitelkus kompiuterį (programos autoriai U. Pincellis ir P. Ferrari). Leidinio pirmąjį spaudinį redagavo M. Tavonis ir jo padėjėja A. M. Pieraccini, antrojo spaudinio redaktoriai — P. Lardetas bei M. Tavonis, padėjėjai — P. Dinis ir M. Balluchis.

Abu spaudiniai susideda iš pratarmės ir trijų dalių. Pratarmės bei viso bibliografijos projekto *motto* pasirinkti G. A. Padleyo, fundamentalaus veikalo apie Vakarų Europos gramatikos tradiciją autoriaus, žodžiai, akcentuojantys Europos kultūros, taigi ir lingvistinės, vientisumą, nepaisantį kalbos barjerų: „Just as European culture in general has for centuries been a single whole, European linguistic culture too, and that in spite of language barriers, is a single entity“*. Šis mokslininkas, tvirtai tikėjęs, kad renesanso lingvistinė mintis turi būti tiriama visos Europos mastu, ir nuoširdžiai rėmęs RLA projektą, dar prieš pradėdamas jį rengti, netikėtai mirė.

Pirmojo spaudinio pratarmėje trumpai nušviečiamas RLA poreikis, leidinio struktūra ir ribos, kompiuterio programa ir kita. Kadangi RLA nutarta skelbti antrinius šaltinius, tai apie naujus renesanso kalbinių tekstų leidimus informuojama tik tada, jeigu tuose leidiniuose įdėta teksto arba jo konteksto analizė. Toliau paaiškinama, kaip aprašyti bibliografinį vienetą, duodamos pagrindinių RLA sudarytojų (tarp jų ir mums gerai pažįstamas baltistas P. Dinis), bibliotekų (tarp jų ir Vilniaus universiteto) santrumpos, pateikiamos po kiekvieno bibliografinio aprašo. Prisipažįstama, kad atskirų sudarytojų aprašai nėra visai vienodi, esą ir kitokių trūkumų,

* Padley G. A. Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. Trends in Vernacular Grammar I. Cambridge, 1985. P. XIV.